

Bilimsel Bilgiye Açık Erişim

Açık Erişim Nedir?

Açık Erişim, 2001 Budapeşte Açık Erişim İnisyatifi'nde bilimsel literatürün internet aracıyla finansal, yasal ve teknik bariyerler olmaksızın, erişilebilir, okunabilir, kaydedilebilir, kopyalanabilir, yazdırılabilir, taranabilir, tam metne bağlantı verilebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir biçimde kamuya ücretsiz açık olması biçiminde tanımlanmıştırⁱ. Bu inisiyatif, açık erişim hareketinin ilk önemli kongresi olarak kabul edilir. Aynı kapsamda Nisan 2003'te ikinci önemli bir toplantı sonucu Bethesda Bildirisi oluşturulur ve burada da açık erişim tanımlanır ancak Budapeşte Açık Erişim İnisyatifi'ndekinden farklı olarak lisans kullanımı, kurumsal arşivlere açık erişim çalışmalarının aktarılmasında gereksinimler ve kişisel kullanım için az sayıda basılı kopyalamadan söz edilmiştirⁱⁱ. Açık erişim tanımına ilişkin söz edilebilecek üçüncü önemli girişim, Ekim 2003'te Fen Bilimleri ve İnsan Bilimleri'nde Bilgiye Açık Erişim Konferansı sonucunda oluşturulan Fen Bilimleri ve İnsan Bilimleri'nde Bilgiye Açık Erişim üzerine Berlin Deklarasyonu'dur. Bu deklarasyonda diğer tanımlara ek olarak, izin beyanının açık erişim doküman içinde belirtilmesi ve en az bir arşivde arşivlenmesi belirtilmektedirⁱⁱⁱ. Bu tanımlar Suber tarafından üç ana tanım olarak BBB adı ile anılır ve hepsinin ortak noktası açık erişim içeriğin internet bağlantısı ile herkes için ücretsiz olmasıdır^{iv}.

Açık Erişimin Ortaya Çıkış Nedenleri

Açık erişim hareketi bilim adamlarının kaygı ve yaklaşımlarından yola çıkarak başlamış, kütüphaneciler de bilimsel yayıncılık dünyasındaki sorunlardan olumsuz etkilenerek açık erişimi gerekli bulmuşlardır. Her iki topluluk da farklı ancak karşıtık oluşturmayan yaklaşımlarla açık erişim hareketininin destekleyicisi olmuşlardır. Bir bilim adamının kariyeri çalışmalarının ne kadar okunduğu, değerlendirildiği, kullanıldığı ve atıf aldığına paralel olarak yükseliş göstermektedir. Bir yazarın atıf alması ise etki faktörü yüksek dergilerde yayın yaparak daha fazla kişi tarafından ulaşılabilir olmasına bağlıdır. Bu durumda bir derginin etki faktörünün yüksek oluşu oldukça önemlidir^v. Etki faktörü yüksek bilimsel dergilerin fiyatları her geçen gün artış göstermekte ve bu bilimsel iletişimin en büyük engeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilimsel iletişimin önündeki engeller Suber tarafından izin ve fiyatlandırma krizi olarak tanımlanmıştır. İzin krizi, yasal ve teknolojik engeller ile dergilere getirilen kullanım sınırlamasını, fiyatlandırma krizi ise yüksek fiyatlı dergilere erişim sınırlamasını ifade eder^{vi}. Açık erişim geleneksel bilimsel iletişim sistemindeki bu aksaklıklara çözüm olmak üzere ortaya çıkmıştır. Telif hakkı sahibinin kullanım iznini tanımlayan Creative Commons^{vii} ya da benzer bir lisans ile korunduğu sürece izin engeli kalkar. Bilimsel çalışmalar herkese İnternet aracılığı ile ücretsiz olduğunda ise fiyatlandırma engeli kalkar. Bu engeller kalktığında bilimsel iletişim artık evrensel, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde herkese İnternet kanalı ile erişime açıktır, tarama motorları aracılığı veya OAI-PMH harmanlayıcıları ile taranabilir, indekslenebilir, araştırmacılar tarafından erişilebilir ve kullanılabilir, kolaylıkla erişilebilirliği etki faktörünü yükseltir, yeni bir çalışmanın kaynağı olma oranı artmıştır, bilimsel literatürün eğitim amaçlı kullanımı kolaylaşır, hükümet, araştırma kurumları vb tarafından finanse edilen çalışmaların geri dönüşü artmıştır ve bilginin uzun süreli korunması sağlanmıştır.

Fiyatlandırma engeli, materyallerin ücretsiz açık erişimi ile ortadan kalksa da izin engelini her yayıncı tarafından farklı bir biçimlerde ele alındığını görürüz. Bu konuda yayıncılar şu biçimde çeşitlenmektedir:

- Açık Erişim (yeşil kodlu) dergiler: Tüm makalelerin tam erişime açık olduğu, Creative Commons Licence gibi lisanslarla minimum sınırlandırma yapılan dergiler. Ör: Biomedical Digital Libraries.
- Ücretsiz Erişim (mavi kodlu) dergiler: Tüm makalelere ücretsiz erişim mümkündür ancak telif hakları sınırlaması (yalnızca eğitim amaçlı kullanım için kopyalanabilir gibi) getirirler. Ör: The Public-Access Computer Systems Review.

- Ambargolu Erişim (sarı kodlu) dergiler: Telif hakları sınırlamasına ek olarak, makaleleri ücretsiz erişime açarlar ancak belli periyodlar için erişime sınırlama getirerek ambargo koyarlar. Ör: Learned Publishing.
- Kısmi (turuncu kodlu) Erişim dergiler: Telif hakları sınırlamalarına ek olarak, seçilmiş makalelere ücretsiz erişim sağlarlar. Ör: College & Research Libraries
- Sınırlı (kırmızı kodlu) Erişim dergiler: Telif hakları sınırlamalarına ek olarak, hiç bir makaleye ücretsiz erişim sağlamazlar. Ör: Library Administration and Management^{viii}.

Açık Erişimin Kütüphanelere Kazandırdıkları

- Sahip olursunuz, lisans anlaşmanızın el verdiği ölçüde değil, kendi elektronik dergi kopyanızın sahibi olursunuz.
- Açık erişim materyalleri, özel izne ya da para ödemeye gerek olmaksızın süresiz arşivleyebilirsiniz. Uzun vadeli koruma ve erişim, yayıncılar tarafından atılacak adımlarla sınırlı olmaz.
- Yayıncı derginin eski sayılarını yeni teknoloji tarafından okunmasını sağlayacak medya ve formata sokmuyorsa, kütüphanenin bunu kendi açık erişim materyallerinde yapmaya hakkı olur.
- Erişim ve kullanım şifre, IP adresi, kullanım saatleri, kurumsal yerleşke, fiziksel lokasyon, ücreti karşılayabilme ile sınırlanmaz. Kullanıcıya otorizasyon sağlama ya da proxy hizmet sağlayıcısını yönetmek zorunda kalmaz.
- Dilediğiniz kullanıcıya dilediğiniz haklarla dijital kopyaları ödünç verme ve kopyalama hakkı verebilirsiniz. Örneğin dış kullanıcılar, kampus dışından erişenler vs. farklı kullanıcı tipleri için aynı hizmeti verebilirsiniz.
- Öğretim üyeleri ve diğerleri dijital koleksiyonlarını, lisans anlaşmalarını ihlal etme olasılığı olmadan paylaşabilir ve kütüphaneler bunları kullanımlarına bir sınırlama getirmeden kabul edebilir.
- Tüm kullanımı yasal olan bu dokümanlar teknolojik açıdan da sınırlanmazlar. Adil kullanım (fair use) gibi kullanımı mazur gösterecek isimlendirmelere gerek kalmaz ve bu gibi kullanımların ihlalini ortadan kaldırır. Öğretim görevlilerinin öğrencileri için yasal biçimde kopyalama yapmasına olanak sağlar.
- Tek tek kurumlar ya da konsorsiyumlar ile fiyatlandırma ya da lisans anlaşmaları yapmak zorunda kalınmaz. Yayıncıdan yayıncıya, seneden seneye farklılık gösteren lisans anlaşmalarını hatırlamak, uyum sağlamak durumunda olunmaz.
- Kısıtlı bütçe ya da kabul edilemez lisans anlaşmaları maddeleri nedeni ile abonelik iptaline gerek kalmaz^{ix}.

Kütüphane ve Kütüphanecilerin Değişen Rolü

1. Kütüphaneciler açık erişim materyalleri seçme, değerlendirme ve kataloglama işlevleri ile kaliteli içeriğe sahip dokümanlara gelişmiş erişimi sağlarlar. Açık erişim materyaller özel bir yayıncı vb. bir sağlayıcı aracılığı ile sahip olunmadığından, erişimde bir problem olup olmadığı gibi sorunları sürekli gözlemek, kontrol altında tutmak zor olabilir.
2. Kütüphaneciler süreli yayınların değişen erişim formatlarına bağlı olarak, onların düzeni, kontrolü için farklı uygulamalar yaratmak durumunda kalırlar. Örneğin bir dergi belli sayılarını basılı ya da mikroform olarak sunarken, eski sayılarını açık erişim verebilir ama aynı zamanda son sayılarına ambargo koyabilir. Dolayısıyla açık erişim olan sayılarının tarih aralığının sürekli değişimi söz konusudur. Bu durumda kütüphane süreli yayınlarının kontrolü ve kullanıcıya sunumu konusunda aynı dergi için bile birden fazla yöntem kullanmalı ve aynı zamanda okuyucuya da bu bilgileri doğru ve zamanında aktarabilmelidir. Bu da personel takviyesi ve ekstra zaman gerektiren bir iş olabilir.
3. Kütüphaneler yayınladıkları açık erişim dergiler ve kurumsal arşivler ile artık bilimsel bilginin yalnızca müşterisi değil, aynı zamanda yayıncısı haline geldiler. Bunu yaparken

açık erişimi destekleme düşüncesi her zaman ilk ya da tek neden olmamakla birlikte, kaçınılmaz sonuçlardan biri olmuştur. Kurumsal arşivler yaratmak ve bunların devamlılığını sağlamak, açık erişimin başarılı bir hareket olmasında kritik bir noktadır. Kütüphanelerin kurumsal arşivlerin oluşturulmasında lider rolü, içerik sağlanması ve kaliteli veri girişinin garantilenmesi açısından çok önemlidir. Kütüphanecilerin, özellikle danışma kütüphanecilerinin kurumsal arşivleri etkin bir biçimde nasıl destekleyeceklerine ilişkin şunlar söylenebilir:

- Anlamlı kurumsal arşiv politika ve prosedürü yaratmaya yardımcı olmak ve uygulamada nasıl çalıştığına dair geri bildirim sağlamak,
 - Kurumsal arşiv kullanıcı ara yüzlerinin açık, kullanımı kolay ve etkili biçimde tasarlanmasına yardımcı olmak,
 - İçerik sağlamaya yardımcı olması için kampus içinde mevcut kendi kendine arşivleme uygulamalarını tanımlamak,
 - Öğretim üyesi ve lisansüstü öğrencileri Creative Commons lisanslama opsiyonları ve yayıncı e-baskı politikası konusunda bilgilendirme,
 - Eğer gerek duyuluyorsa öğretim üyeleri için onların dijital materyallerini arşive aktarmak,
 - Yerel olarak kullanılan terimleri dikkate alarak kurumsal arşiv üst veri yaratımının bir parçası olmak,
 - Kurumsal arşiv ve bilimsel yayıncılık reformunu açıklayan ve savunan web tabanlı ve basılı bilgilendirici dokümanlar hazırlamak,
 - Kullanıcıları kurumsal arşivleme ve tarama prosedürü hakkında eğitmek,
 - Yerel ve dış kullanıcılara, kurumsal arşiv kullanımı, politika ve prosedürü hakkında soruları cevaplayarak ve danışma sorularını yanıtlamada kurumsal arşiv kullanarak yardımcı olmak.^x
4. Kütüphanede danışma kütüphanecileri yerine koleksiyon geliştirme uzmanları var ise aynı rolü onlar üstlenebilir. Üst veriyi tanımlama ve kontrolünü yapmada kataloglama personeli kurumsal arşiv oluşumunda önemli rol üstlenir.
 5. Kütüphaneler en az 16 yıldır ücretsiz e-dergi yayınlamaktalar. Ör: Houston Üniversitesi Kütüphanesi yayını, The Public-Access Computer Systems Review ve Wisconsin Üniversitesi Kütüphaneleri yayını, The Journal of Insect Science
 6. Kütüphaneler mevcut entegre kütüphane otomasyon sistemlerine ek olarak, bugün açık kaynak kurumsal arşiv yazılımları da geliştirmektedirler. En iyi bilinen ve ücretsiz sunulan MIT Kütüphaneleri-HP DSpace^{xi} yazılımı buna örnek verilebilir. Aynı zamanda pek çok kurumsal arşiv içinde aynı anda arama yapılmasını sağlayan kurumsal arşivler tarama motorlarına Michigan Üniversitesi Kütüphanesi'nin OAIster^{xii}'i örnek gösterilebilir.
 7. Koruma ve saklama kütüphanelerin geleneksel sorumluluklarından biridir ve bugün de e-dergilerin dijital olarak saklanması ve korunmasına -zorluklar yaşansa da- başlanmıştır. LOCKSS^{xiii} projesi bu amaçla gerçekleştirilmiştir. PubMed Central yayınladığı e-dergilerin saklanması ve korunmasını garanti eden en iyi örneklerden biri. Kurumsal arşivler uzun süreli saklama ve korumayı garanti ederler ve kütüphaneler bunun sağlanmasında kilit noktayı oluştururlar. Kütüphaneler kurumsal arşivleri sürekli varlıkları, kaynakları olarak görürler ve dolayısıyla dijital koruma işlevi de beraberinde gelir.
 8. Kütüphaneler, finansmanını yayın yapan yazardan ücret alarak sağlayan e-dergi yayıncısına kurumsal üyelik ile kendi kurumunun yazarının ücretini karşılayabilir ya da aza indirgeyebilir. Bu tür üyeliklerde, bunun gönüllü bir üyelik olduğunu zorunlu olmadığını, yayıncı dünyasının yalnızca %47'sinin böyle bir uygulama yaptığını, söz konusu yayıncının e-dergilerinde kurum yazarlarının ne kadarının hangi sıklıkla yayın yaptığının belirlenmesi gerektiği, yayıncılar için bile bunun bir deneyim olduğu ve gelecekteki uygulamalarının henüz bilinmediğinin dikkate alınması gerekmektedir. Ancak açık erişim kurumsal abonelikler açık erişim dergileri desteklemenin bir başka yolu olarak da görülebilir^{xiv}.

Açık Erişim bilimsel iletişim sisteminin bilim dünyasının yararına şekillenmesi için gerçek olabilecek olumlu bir fırsat. Geleneksel yayıncılığın tamamen ortadan kalkacağı bir dünyayı tasavvur etmek henüz çok zor olmakla birlikte, süregelen değişimlerin etkisi ile açık erişimi yayıncılığın tamamen yok olması da bir o kadar imkansız. Dolayısıyla açık erişim hareketinin başarılı ya da başarısız olacağından çok devam eden ve şekillendirebilir bir süreç olduğunu ve kütüphanelerin bu süreci etkileyecek bir konumda olduğu unutulmamalıdır. Bu nedendir ki kütüphaneciler açık erişim konseptini, sistemlerini en iyi bilen, anlayan, uygulamalarla özümseyen ve olumlu sonuçlarını kullanıcılarına yansıtabilen profesyoneller olabilmelidirler.

ⁱ Budapest Open Access Initiative. Çevrimiçi adres: <http://www.soros.org/openaccess/> [6 Şubat 2006]

ⁱⁱ Bethesda Statement on Open Access Publishing. Çevrimiçi adres: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm> [6 Şubat 2006]

ⁱⁱⁱ Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. Çevrimiçi adres: <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html> [6 Şubat 2006]

^{iv} Peter Suber, "Praising progress, preserving precision" SPARC Open Access Newsletter. 77, 2004. Çevrimiçi adres: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/09-02-04.htm> [6 Şubat 2006]

^v Charles W. Bailey, Jr. "Open Access and Libraries" Jacobs, Mark, ed. Electronic Resources Librarians: The Human Element of the Digital Information Age. Binghamton, NY: Haworth Press, 2006 Çevrimiçi adres: <http://www.digital-scholarship.com/cwb/OALibraries2.pdf> [6 Şubat 2006]

^{vi} Peter Suber. "Removing the Barriers to Research: An Introduction to Open Access for Librarians" Çevrimiçi adres: <http://www.earlham.edu/~peters/writing/acrl.htm> [6 Şubat 2006]

^{vii} Creative Commons. Çevrimiçi adres: <http://creativecommons.org/>

^{viii} Charles W. Bailey, Jr. "The Spectrum of E-Journal Access Policies: Open to Restricted Access" Dijital Koans. Çevrimiçi adres: <http://www.escholarlypub.com/digitalkoans/2005/05/13/the-spectrum-of-e-journal-access-policies-open-to-restricted-access/> [6 Şubat 2006]

^{ix} Peter Suber. "Removing the Barriers to Research: An Introduction to Open Access for Librarians". a.e.

^x Charles W. Bailey, Jr. "The Role of Reference Librarians in Institutional Repositories" Reference Services Review. 33:3, 2005.

^{xi} Dspace Federation. Çevrimiçi adres: <http://www.dspace.org/> [6 Şubat 2006]

^{xii} OAster. Çevrimiçi adres: <http://oaister.umdl.umich.edu/o/oaister/> [6 Şubat 2006]

^{xiii} LOCKSS. Çevrimiçi adres: <http://lockss.stanford.edu> [6 Şubat 2006]

^{xiv} Charles W. Bailey, Jr. "Open Access and Libraries" a.e.